

Lik Abrahama u međureligijskom dijalogu prema Karl-Josef Kuschelu

Bilandžić, Mirna

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Catholic Theology / Sveučilište u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:202:766074>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-11**

Repository / Repozitorij:

[Repository of The Catholic Faculty of Theology
University of Split](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU

KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET

PREDDIPLOMSKI TEOLOŠKO-KATEHETSKEI STUDIJ

MIRNA BILANDŽIĆ

LIK ABRAHAMA U MEĐURELIGIJSKOM DIJALOGU

PREMA KARL – JOSEF KUSCHELU

Završni rad

Split, 2020.

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
PREDDIPLOMSKI TEOLOŠKO-KATEHETSKE STUDIJE**

Mirna Bilandžić

**Lik Abrahama u međureligijskom dijalogu
prema Karl-Josef Kuschelu**

ZAVRŠNI RAD
Iz Temelnog bogoslovlja
kod dr.sc. Anđelko Domazet

Split, 2020.

Sadržaj

UVOD	4
1. MEĐURELIGIJSKI DIJALOG ABRAHAMOVSKIH RELIGIJA	5
1.1. Otvaranje Katoličke crkve za međureligijski dijalog	Error! Bookmark not defined.
1.2. Dijalog između kršćana i muslimana	8
1.3. Dijalog između kršćana i Židova	9
2. ABRAHAM U MONOTEISTIČKIM RELIGIJAMA.....	11
2.1. Lik Abrahama u židovstvu	12
2.2. Lik Abrahama u kršćanstvu	14
2.3. Lik Abrahama u Islamu.....	16
3. MOŽE LI LIK ABRAHAMA BITI MOST IZMEĐU TRIJU RELIGIJA?.....	19
3.1. Ekumenska svijest u monoteističkim religijama.....	19
3.2. Pozitivan vid „abrahamske ekumene“	21
3.3. Negativni vid „abrahamske ekumene“	25
ZAKLJUČAK	28
LITERATURA.....	29

UVOD

Kroz svako razdoblje u povijesti postoje neke osobe koje ostave neizbrisivi traga u svome poslanju i djelovanju. Tako je i od samih početaka jedan od glavnih likova koji je ostao zapamćen do dana danas kao uzor vjere i potpunog predanja svoga života Božjoj providnosti Abraham kojega nazivamo i praocem naše vjere. On je bio spreman žrtvovati svoga sina jedinca Izaka u kušnji koju mu Bog postavlja.

Ovaj rad započet ćemo općenitim govorom o međureligijskim dijalogom. Istaknut ćemo zašto je međureligijski govor bitan i od velike važnosti za daljnji napredak komuniciranja među svim religijama ali na poseban način između kršćanstva, islama i židovstva. Veći naglasak stavit ćemo na govor o međureligijskom dijalogu Abrahamovih religija na temelju njemačkog teologa Karla – Josef Kuschelu.

U drugom dijelu govorit ćemo o liku Abrahama u monoteističkim religijama: židovstvu, kršćanstvu i islamu, odnosno kako svaka od tri velike religije tumači lik Abrahama u svojim svetim tekstovima.

U završnom trećem dijelu osvrnut ćemo se na pitanje je li Abraham može biti most između tri monoteističke religije, kakva je ekumenska svijet u monoteističkim religijama i zatim ćemo istaknuti pozitivni i negativni vid „abrahamske ekumene“.

1. MEĐURELIGIJSKI DIJALOG ABRAHAMOVSKIH RELIGIJA

U ovom dijelu rada započet ćemo govorom o međureligijskom dijalogu, o njegovoj važnosti za daljnju komunikaciju među svjetskim religijama, a na poseban način između kršćana, muslimana i Židova. Polazište takvog govora možemo pronaći u deklaraciji Drugoga vatikanskog koncila o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama *Nostra aetate*.

1.1. Otvaranje Katoličke crkve za međureligijski dijalog

Od samih početaka vidimo kako čovjeka jednako kao i religije ne živi odvojeno svaki za sebe nego su u međusobnoj interakciji. To nam je još i više vidljivo u današnjem vremenu globalizacije gdje je sve dostupno i gdje su ljudi više nego ikada u povijesti bili povezani na raznim područjima. S obzirom da vidimo kako se sve brzo razvija možemo reći da što više idemo prema budućnosti to će sve više biti razvijenija i brža komunikacija i upravo iz toga vidimo kako čovjek ne može živjeti odvojeno sam za sebe kao nekakav zasebni otok. Međusobna interakcija i umreženost između vjernika je od velike koristi ne samo za ostanak cijeloga čovječanstva i budućnosti nego i u pogledu ekološke, kulturološke, političke povezanosti i na svim ostalim segmentima života koji su na korist i dobro svih ljudi.¹

Postojanje religijskog pluralizma i međusobnog prožimanja različitih vjera i kultura potvrđuju i tekstovi Drugoga vatikanskog koncila koji na jednom mjestu kaže: „Jedna od važnih karakteristika današnjeg svijeta jest porast međusobnih odnosa među ljudima, čemu vrlo mnogo pridonosi današnji tehnički napredak. Ipak se bratski dijalog među ljudima ne ostvaruje u tom napretku, nego mnogo dublje u onom zajedništvu osoba koje traži uzajamno poštovanje njihova punog duhovnog dostojanstva.“²

Tu međusobnu povezanost čovječanstva snažno ističe početak deklaracije *Nostra aetate*: „Svi su, naime, narodi jedna zajednica; imaju isti iskon, jer je Bog sav ljudski rod nastanio po svoj površini zemaljskoj; svima je posljednji cilj Bog, čija se providnost i svjedočanstvo dobrote, a i naum spasenja protežu na sve, dok se ne sjedine izabrani u svetom gradu koji će osvijetliti Božji sjaj, gdje će narodi hoditi u njegovu svjetlu. Ljudi očekuju od

¹Usp. Anto Mišić, Međureligijski dijalog – prinos općoj kulturi dijaloga, *Obnovljeni život*, 57 (2002.), 4., str. 455.-465. <https://hrcak.srce.hr/1305>. Citirano 7. 8. 2020.

² DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Pastoralna konstitucija. *Gaudium et spes*, u: Drugi Vatikanski Koncil. Dokumenti. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993., str. 649.-651.

različitih religija odgovor o skrivenim zagonetkama ljudske egzistencije koje, kao nekada tako i danas, duboko uzbuđuju ljudska srca: što je čovjek, što je smisao i cilj našega života, što je dobro a što je grijeh, odakle boli i zašto, koji put vodi do istinske sreće, što je smrt, sud i nagrada nakon smrti i što je napokon onaj konačni i neizrecivi misterij koji obuhvaća našu egzistenciju i odakle smo došli i kamo idemo? “³

Može se ustvrditi da su sve pokoncilске pape bile čvrsto opredjeljene za teorijski i praktični dijalog, počevši od Ivana XXIII, preko Paval VI. i Ivana Pavala II., pa sve do pape Bendikta VI. i sadašnjeg pape Franje.

Spomenimo, primjerice, u našem kontekstu gestu pape Ivana Pavla II. koji je 13. 4. 1986. posjetio rimsku sinagogu i ondje se susreo s nadrabinom. Prigodom ulaska pape i nadrabina intoniran je Psalam 150, nakon kojeg je prigodno pročitan odlomak o Abrahamu iz Knjige Postanka. Ulomak o Abrahamu nije slučajno pročitan, jer je lik Abrahama bitan židovima i kršćanima. U svom govoru prigodom tog susreta Ivan Pavao II. je podsjetio na pokoncilsko približavanje Crkve i židovstva, a posebno se osvrnuo na deklaraciju *Nostra aetate* koja govori o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama. Po završetku papina govora kao reakciju na lijepe riječi koje je izgovorio okupljeni su to nagradili pljeskom i veseljem. Ovaj povijesni susret se zaključio pjevanjem Psalma 16 i zagrljajem pape Ivana Pavla II. s nadrabinom.⁴

Nasljednik Petrove stolice papa Benedikt XVI. također je posjetio jednu sinagogu Kölnu 19. 8. 2005. S obzirom na svoje podrijetlo znao je kakve su sve muke pretrpjeli Židovi koji su ubijani i mučeni u nacističkim logorima s ciljem istrebljenja za vrijeme Drugog svjetskog rata. Prigodom tog susreta osvrnuo se da je 2005. važna zbog dvije stvari: prvo, to je 60 godina od kada su ugašeni nacistički logori u kojima je Židovski narod pretrpio strahote, a druga jako bitna stvar je da je to 40 godina od deklaracije *Nostra aetate* koja je otvorila put dijaloga između kršćana i židova. Naglasio je kako židovi i kršćani imaju bogatu zajedničku duhovnu baštinu u liku Abrahama kojeg i jedni i drugi smatraju ocem. Papa Benedikt XVI. svoj je govor zaključio riječima punim vjere i ohrabrenja u dijalog između kršćana i židova. U svojim riječima naglasio je kako se u tom dijalogu ne mogu umanjiti postojeće razlike, ali da se baš na temelju tih razlika moramo međusobno poštivati i ljubiti.⁵

³DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Deklaracija. *Nostra aetate*, u: Drugi Vatikanski Koncil. Dokumenti. str. 383.

⁴Usp. Karl- Josef Kuschel, *Židovi-kršćani-muslimani. Podrijetlo i budućnost*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2011., str. 43.-44.

⁵Usp. Karl- Josef Kuschel, *Židovi-kršćani-muslimani*, str. 45.-46.

I kada je riječ o dijalogu s muslimanima, papa Ivan Pavao II. napravio povijesni korak kada je 6. 5. 2001. posjetio džamiju u Damasku. Važnost ovoga je da je po prvi put jedan papa stupio u islamsku bogomolju; dotad se papa Ivan Pavao II. za vrijeme svoga pontifikata susretao s mnogobrojnim predstavnicima islama u brojnim zemljama svijeta. Zašto je baš odabrao Damask za prvi susret? Zato što je Damask jako važan za kršćane i muslimane; u kršćanskom vremenu tu je sagrađena bazilika posvećena Ivanu Krstitelju koju su muslimani dali nanovo sagraditi. Ali prilikom gradnje ostavili su posebno mjesto unutar džamije za Ivana Krstitelja gdje ga oni štiju kao jednog od proroka. Prigodom tog susreta papa Ivan Pavao II. je svojim „muslimanskim prijateljima“ rekao kako se u toj džamiji susreću na mjestu koje kršćani i muslimani časte kao grob Ivana Krstitelja. Nakon što je spomenuo Ivana Krstitelja i što on znači za kršćane, a što za muslimane okrenuo se onomu što je zajedničko jednima i drugima. Pa je istaknuo kako je zajedničko to da i jedni i drugi smatraju čovjeka „duhovnim bićem“ koji je pozvan da u svemu priznaje apsolutnu predanost Bogu i da je poštuje. Kršćani i muslimani imaju odgovornost za buduće generacije koje dolaze; moraju ih odgajati tako da predstavljaju dijalog pun poštovanja i razumijevanja, bez konflikta. Prilikom odgoja mladih važno je da usvoje međusobno poštovanje i razumijevanje koje sprječava zloupotrebu religije za mržnju i nasilje prema drugima.

Iz ovih riječi vidljivo je koliko papa želi potaknuti obje strane na dijalog i zajedništvo. Za kraj im je poručio kako se moraju i jedni i drugi uključiti u zajedničko istraživanje filozofskih i teoloških pitanja za međusobno upoznavanje vjere što će im uvelike olakšati razumijevanje i suradnju na praktičnoj razini.⁶

Nakon pape Ivana Pavla II. njegov nasljednik Benedikt XVI. također se susreo s predstavnicima muslimanske zajednice u Njemačkoj 20. 8. 2005., dan poslije susreta sa židovima. On se prilikom tog susreta najviše orijentirao na terorizam kao veliki problem koji se događa na svjetskoj razini, a sve zbog nerazumijevanja ili pogrešnog shvaćanja drugih. Naglasio je da međureligijski i međukulturalni dijalog između kršćana i muslimana ne može i ne smije biti samo privremena odluka, već mora biti životna odluka kojom se osigurava mirna budućnost.

Papa Benedikt XVI. je 2006. prilikom drugoga posjeta Njemačkoj u predavanju koje je održao u Regensburgu osudio nasilje u ime religije, ali su to predavanja u islamskim zemljama pogrešno razumjeli zbog citata kojeg je upotrijebio papa prigodom svog govora; on

⁶Usp. Isto., str. 46.-48.

je citirao jednog srednjovjekovnog cara koji se negativno izjasnio o Muhamedu i njegovim vojničkim osvajanjima. Kada je papa vidio kako se njegov govor krivo protumačio i medijski prenio odlučio je izgladiti cijelu situaciju pozvavši predstavnike muslimanskih zajednica u Italiju u njegovu ljetnu rezidenciju Castel Gandolf kako bi iskazao duboko poštovanje muslimanima. U razgovoru s njima rekao je kako je važno da kršćani i muslimani zajednički rade u pothvatima u kojima se susreću i dodiruju ne bi li tako smanjili nasilje i netoleranciju jednih prema drugima. Papin pomirljivi ton važan je i zbog toga što je planirao posjet Turskoj. Prigodom susreta pape Benedikta XVI. i turskog predsjednika za pitanje vjere, papa je još jednom naglasio da je regensburški govor krivo protumačen i pritom se oslonio na izjave Koncila kao i na izjave prilikom susreta u Castel Gandolfu. Po završetku posjeta Turskoj papa Benedikt XVI. 30. 11. 2006. u Istanbulu je posjetio Aja Sofiju koja je nekoć bila najveća kršćanska crkva, ali i izgrađenu džamiju koja se nalazi preko puta kako bi pokazao gestu pomirenja između kršćana i muslimana.

U kratkim prikazima nekih gesta dvojice papa vidljivo je koliko žele pozvati kršćane, muslimane i židove na međusobno uvažavanje i dijalog. Zbog njihovog Abrahamskog podrijetla i svog određenja oni tvore ljudsko i duhovno jedinstvo i zbog toga moraju tražiti zajednički put, ali ovaj put mora biti bez ikakvog ujednačavanja i izoliranja, taj put mora voditi k unutarnjoj međusobnoj povezanosti.⁷

1.2. Dijalog između kršćana i muslimana

U deklaraciji *Nostra aetate* stoji da: „Crkva gleda s poštovanjem i muslimane, koji se klanjaju jedinom Bogu, živom i subzistentnom, milosrdnom i svemogućem, stvoritelju neba i zemlje, koji je govorio ljudima.“⁸

Muslimani se žele što više podložiti Bogu, stvoritelju neba i zemlje, milosrdnom i svemogućem koji je govorio među ljudima. Oni se žele podložiti Božjoj volji svom dušom isto kao što je Abraham koji za islam mnogo znači. Iako muslimani ne priznaju Isusa kao Boga oni ga ipak časte kao proroka, a osim njega časte i njegovu majku djevicu Mariju. Isusovu majku Mariju ne časte, već je ponekad pobožno zazivaju u svojim molitvama. Kao i kršćani tako i muslimani iščekuju dan suda kada će Bog suditi svim ljudima. Zbog iščekivanja

⁷Usp. Karl- Josef Kuschel, *Židovi-kršćani-muslimani*, str. 48.-51.

⁸DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Deklaracija. *Nostra aetate*, str. 383.

Božjeg suda oni jako cijene i zalažu se za moralni život, a Boga štiju hodočašćem, molitvom, postom i milostinjom.

Zbog čestih sukoba koji su se kroz stoljeća događali između kršćana i muslimana Sveti Sabor poziva sve da se iskreno trude oko međusobnog razumijevanja i poštovanje te da zajednički štite i promiču socijalnu pravdu, mir i slobodu za sve ljude.⁹

„U vremenu globalizacije i religijskog pluralizma, kršćani i muslimani pozvani su na zajednički hermeneutički preokret kojim će preispitati, nanovo iščitati i reinterpretirati vlastitu i zajedničku vjersku tradiciju i povijest, kako bi različitosti pretvorili u međusobno obogaćivanje, a zajedničkim vrijednostima pridonijeli izgradnji uljudnijega svijeta i bolje budućnosti.¹⁰

Ono što je bitno i na neki način što povezuje kršćane i muslimane unaprjeđujući dijalog jest ljubav prema bližnjemu i vjera u Boga. Iz toga zaključujemo da je muslimanima i kršćanima glavna odrednica Bog koji je milosrdan, jedan jedini, on je onaj koji od nas uvijek iznova zahtjeva da budemo pravi a ne lažni vjernici, te kao takvi budemo za primjer onima koji su različite vjere, svjetonazora i pogleda na život. Traži od nas da budemo autentični svjedoci vjere koja će na istinski način biti vidljiva svima koje ćemo susretati.

Kada se započinje sa dijalogom najbitnije je krenuti od zajedničkih točaka a to je u prvom pogledu dostojanstvo svake ljudske osobe jer smo stvoreni na Božju sliku i njegova smo ljubljena djeca.¹¹ Samir Kahail u knjizi *Islam na zapadu* kaže : „vjerujem kako kršćani imaju ulogu posrednika. Oni su na neki način muslimanima poput starije braće te mogu pridonijeti njihovoj integraciji.“¹²

1.3. Dijalog između kršćana i Židova

Istražujući misteriji Crkve, Sveti Sabor se sjetio veze preko koje je narod Novog saveza povezan s rodom Abrahamovim. Kristova Crkva priznaje da se njeni počeci nalaze već kod Mojsija i proroka. Crkva ispovijeda da su svi vjernici-kršćani povezani s Abrahamom kao

⁹Usp. Isto., str. 385.,387.

¹⁰Tomislav Kovač, *Međureligijski dijalog*, (5. 7. 2007.) <https://www.matica.hr/vijenac/348/meureligijski-dijalog-5822/> (12. 8. 2020.)

¹¹Usp. Tanja Popec, *Dijalog kršćana i muslimana*, (1. 4. 2019.)<https://ika.hkm.hr/vijesti/dijalog-krscana-i-muslimana/> (12. 8. 2020.)

¹²Samir Khalil Samir, *Islam na zapadu*, Veritas, Zagreb, 2015., str. 188.

sinovi po vjeri i da se u izlasku izabranog naroda iz Egipta predočuje mistični spas Crkve. Zbog toga Crkva ne može zaboraviti da je po narodu s kojim je Bog sklopio Stari savez primila objavu Starog zavjeta.

Vjerovanje Crkve kaže da je Krist svojim križem pomirio Židove i pogane i učinio da svi budu jedno. Ovo jedno neprestano nas asocira na riječi apostola Pavla koji se borio da svi budu jedno, kao što je i Krist jedno. Pavlove riječi koje je uputio svojim sunarodnjacima govore o tome kako oni imaju pravo na Savez i zakonodavstvo, na posinjenje i Slavu jer su njihovi patrijarsi od kojih potječe i Krist po tijelu pripadali izabranima. Sjeća se i da su prvi apostoli koji su bili temelj Crkve bili iz židovskog naroda, a naviještali su Kristovo evanđelje. Po svjedočanstvu Pisma Jeruzalem nije spoznao da je došao čas i Židovi su se suprotstavljali i protivili evanđelju. No unatoč tome kako kaže apostol Pavao Židovi su i dalje bili dragi Bogu zbog svojih otaca. Zbog velike duhovne baštine koja je zajednička kršćanima i Židovima Sveti Sabor želi potaknuti i jedne i druge na međusobno upoznavanje koje se postiže biblijskim i teološkim studijem kao i bratskim razgovorom. Iako je židovska vlast sa svojim sljedbenicima tražila i inzistirala na Kristovoj smrti, ono što je u njegovoj mucu počinjeno ne može se uračunati Židovima koji su živjeli tad, kao niti Židovima koji žive danas. Crkva kao novi Božji narod ne smije prikazivati Židove kao prokleti i od Boga odbačeni narod kako se u nekim dijelovima može zaključiti iz Svetog pisma.

Zato svi moraju paziti da prilikom svog naviještanja i učenja ne naučavaju nešto što bi se protivilo Kristovom duhu i evanđeoskoj istini. Stoga Crkva potaknuta evanđeoskom ljubavlju osuđuje sve napade i progone protiv Židova, žali zbog iskazane mržnje i antisemitizma kojim su u bilo kojem vremenu bili pogođeni pripadnici Židovskog naroda. Krist je dobrovoljno pretrpio svoju muku i smrt kako bi spasio nas grešne ljude, to je nauk Crkve koji ona drži i u koji vjeruje. Zbog toga je dužnost Crkve da kada propovijeda Kristov križ naviješta kao znak Božje ljubavi i milosti.¹³

Judaizam je vjera koja propovijeda vjeru u jednog, bestjelesnog i duhovnog Boga, Oca svih ljudi. Bog predstavlja sveukupnost moralnih savršenstava, a od ljudi zahtijeva ljubav i pravednost. Božje ime, zbog njegove svetosti, nije dopušteno izgovarati. Judaistička religioznost temelji se na poslušnosti „božanskom zakonu”, Deset Božjih zapovijedi. Božanski zakon sadržan je u hebrejskoj Bibliji. Stari Zavjet govori o povijesti, idejama i

¹³Usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Deklaracija. *Nostra aetate*, str. 387., 389.

društvenim borbama, i o nevjernosti Judinog naroda Jahvi. Ujedno, to je i zbirka vjerskih i pravnih propisa.

Osim Tore za vjerski život Židova posebno je važan Talmud. Naime, Talmud je najsvetija židovska knjiga koja sadrži rabinske rasprave o židovskom pravu, etici, običajima, legendama i pričama. Za ortodoksne Židove u Talmudu su nalaze brojni propisi o obredima i o prehrani i čistoći. Talmud i rabini bili su kohezijska snaga koja je narod držala na okupu, narod bez vlastite države. Katolička crkva dugo je Talmud držala na Indexu Librorum Prohibitorum. Tek je potkraj 19. stoljeća ukinuta cenzura. Konačno ukidanje Indexa dogodilo se na II. Vatikanskom koncilu 1962. godine, u vrijeme pape Ivana XXIII.

Katolička je crkva nakon II. vatikanskog sabora priznala svoju dio odgovornosti za progon židova i nastojala je graditi odnos sa židovstvom na novim temeljima. Na jedinstvo između kršćana i Židova pozvao je već papa Pavao VI. kada je pohodio Svetu Zemlju 1964. gdje je istaknuo kako se rado prisjeća sinova Saveza čiju zadaću u vjerskoj povijesti ne možemo zaboraviti. Njegovim stopama je nastavio i sveti Ivan Pavao II. koji je u povijesti ostao upamćen po tome što je bio prvi papa koji je ušao u rimsku sinagogu 1986., a u tome ga je nasljedovao i papa u miru Benedikt XVI. koji je zatražio oprost zbog svega što su Židovi pretrpjeli kroz svoju povijest zbog kršćana. Ni sadašnji papa Franjo nije zaboravio na Židove i na važnost zajedništva stoga je 17. 1. 2017. na proslavi dana kojim se promiče i produbljuje odnos između Židova i katolika izjavio da se kršćani i Židovi trebaju osjećati kao braća koja su ujedinjena istim Bogom.

2. ABRAHAM U MONOTEISTIČKIM RELIGIJAMA

Nakon prvog dijela u kojem smo ukratko govorili o važnosti međureligijskog dijaloga i odnosu između kršćana, Židova i muslimana, nastavit ćemo govorom o liku Abrahama upravo u tim trima monoteističkim religijama oslanjajući se na analizu njemačkog teologa Karl – Josef Kuschel. Ovdje ćemo prikazati njegov pogled na ove tri monoteističke religije prema knjizi: *Spor oko Abrahama, Što Židove, kršćane i muslimane dijeli – a što ih ujedinjuje.*

U svojim knjigama on se zalaže za *biblijski* utemeljenu teologiju religija, u interesu određenja odnosa između takozvanih „abrahamovskih religija“: židovstva, kršćanstva i islama.¹⁴ Pritom Kuschel ide i dalje od pukog raspravljanja o koegzistenciji triju velikih religija. On skicira realnu viziju jedne „abrahamske ekumene“ koja sadrži zajedničku religiozno-duhovnu dubinu iskustva s Bogom, kao i teološkog utemeljenja međureligijskog sporazumijevanja.¹⁵

Polazište njegova razmišljanja jest priznanje rodbinske povezanosti između tri monoteističke religije koje je uspostavljeno na temelju biblijske genealogije: Jišmael, Abrahamov prvorodenac, koji je prema kuranskoj predaji zajedno sa svojim ocem podigao svetište u Kaabi (Sura 2, 127) i smatra se Božjim poslanikom (Sura 38,48; 6,86), a prema starozavjetnom svjedočenju biva blagoslovljen od Boga (Post 17,20). Dakle, obojica Abrahamovih sinova, Izak i Jišmael, koji se smatraju izvornim predstavnicima židovstva i islama, primaju obećanje Božjega blagoslova.¹⁶

2.1. Lik Abrahama u židovstvu

O Abrahamu sve tri monoteističke religije raspravljaju i na njega se pozivaju ne bi li tako utvrdili svoje prvenstvo i ispravnost svoje vjere. Kod Židova u Knjizi Postanka imamo: „Ovo je savez moj s tobom: postat ćeš ocem mnogim narodima; i nećeš se više zvati Abram – već Abraham će ti biti ime“ (Post 17, 4s). Oni se ponosno pozivaju na ovaj tekst kao i na krvno srodstvo s Abrahamom.

Ako se pozornije promotri lik Abrahama možemo uočiti kako svaki put, a bilo ih je tri, kada on odlazi u nepoznato zapravo kroji povijest čovječanstva. Židovstvo se prema Hebrejskoj Bibliji svodi na liniju Abraham-Sara-Izak-Jakov, koji je nakon borbe s Bogom nazvan Izrael. Olučnije rečeno, bez Abrahama, Hagare i Sare nema židovstva, kršćanstva ni islama. Zbog toga sve tri religije žele održati vjeru praoca i pramajki. Također je važno uočiti i da Abraham dobiva posebno mjesto u pripovijestima u Knjizi Postanka. Prvo se spominju Adama i Eva, zatim se spominje Noa i savez kojeg je Bog sklopio s njim kako bi se jamčio da više neće uništiti nijedno stvorenje i na kraju tu je savez između Boga i

¹⁴ Usp. *Spor oko Abrahama*, 15-16. O teologiji religija na biblijskoj podlozi u interesu međureligijskog sporazumijevanja, vidi: K-J. Kuschel, *Christentum und nichtchristliche Religionen. Theologische Modelle im 20. Jahrhundert*, Darmstadt, 1994., 1-20 i 135-154.

¹⁵ Usp. *Židovi, kršćani, muslimani: podrijetlo i budućnost*, 631-712; *Spor oko Abrahama*, 245-303.

¹⁶ O povijesno-kritičkim pretpostavkama za proučavanje Abrahamova lika u Post 11-25, vidjeti: Marko Tomić, Abraham – praotac vjere – u biblijskim predajama, u: *Diacovensia* 12 (2004.), br. 1, 165-188.

Abrahama gdje Bog obećava da će čuvati jedan narod. Savez između Boga i Abrahama može se opisati pomoću dva pojma: budućnost i zavičaj. Budućnost se ovdje odnosi na činjenicu da Abraham i Sara nemaju potomaka i da su već ušli u starost, a Bog im obećava da će imati potomstvo brojno kao zvijezde na nebu. To je prvi put u povijesti čovječanstva da Bog čini jedan takav zahvat i da zamjenjuje prirodni red s povijesnim redom. Abrahamovo potomstvo je posebna Božja odluka, on bira Abrahama i Saru i pokazuje kako on ima moć učiniti od neplodnog plodno, da može od onog što je mrtvo učiniti živo; ovim Božjim zahvatom događa se povijesni prijelomni karakter. Bog osim potomstva Abrahamu obećava i zemlju Kanaansku u baštinu njemu i njegovom potomstvu. Obećana zemlja je Božji dar za Abrahamovu poslušnost i vjernost, a ujedno i baština za sve buduće generacije da se sjete tog saveza i da nikada ne zaborave na Boga. Tu leži tajna specifične židovske kulture koja se ne može nikako odreći Abrahama; naime on je svjedok i jamac velikih Božjih obećanja i saveza prema Izraelu.

Sad kad smo objasnili važnost Abrahama i njegovog saveza s Bogom, objasnit ćemo što zapravo za Židove znači taj savez. Božji savez sklopljen s Abrahamom potvrđuje se obrezanjem svih muškaraca u Izraelu; bilo rođenih tamo bilo kupljenih robova. Židovi su taj savez nastavili održavati kroz povijest kao nijedan narod dosad. Oni su prolazili kroz teška vremena progona i deportacija, ali uvijek su u tim vremenima imali povjerenje u Božji savez iako je to bilo protiv povijesnih iskustava.¹⁷Zanimljiva je i činjenica da Bog izabire baš Abrahama za provođenje svojih planova. On je bio stranac koji postaje vlasnik obećane zemlje i zbog toga za Izraelce Kanaan nikad neće biti samo zemlja, ona je od Boga obećana i darovana zemlja kako Abrahamu tako i njima kao njegovim nasljednicima. Iz ovog je shvatljivo zašto su Izraelci ostali vjerni Abrahamu i njegovom savezu s Bogom unatoč svim nedaćama kroz koje su prošli.¹⁸

U opisanom odnosu između Abrahama-Izraelaca i zemlje Kanaan bitan je i Božji blagoslov Izraelskom narodu. Bog je na sebi svojstven i neobičan način učinio da se jedan mali narod proslavi, ali u toj proslavi sačuvao ga je od oholosti. Kada Bog izriče blagoslov Abrahamu, taj blagoslov se ne odnosi samo i isključivo na Izrael već je univerzalan za sve narode. Abraham nema nikakvo ekskluzivno pravo taj blagoslov prisvojiti samo za Izrael, već Bog pomoću tog blagoslova započinje novu povijest obnovljenog čovječanstva. Taj

¹⁷Usp. Karl-Josef Kuschel, *Židovi-kršćani-muslimani. Podrijetlo i budućnost.*, str. 632.-637.

¹⁸Usp. Karl-Josef Kuschel, *Spor oko Abrahama. Što Židove, kršćane i muslimane dijeli – a što ih ujedinjuje*, str. 45.

Božji potez možemo povezati s njegovim prijašnjim djelovanjem; on je od tuđinca Abrahama učinio vođu naroda, od neplodne Sare učinio je plodnom isto kao što je ovamo od malog i neznatnog Izraelskog naroda učinio da bude posredovatelj Božjeg blagoslova. Smisao ovakvog Božjeg djelovanja je da Izraela očuva od trijumfalizma, ali i od očajavanja. Važno je da Izraelci ovaj Božji blagoslov ne shvaćaju partikularistički (mi smo protiv svih), niti univerzalistički (mi smo kao i drugi).

U liku Abrahama ove dvije naizgled suprotne vrijednosti su međusobno pomirene i predstavljaju Abrahama istodobno kao izraelskog praoca, ali i praoca mnogih naroda kojima Bog daje jednaki udio u svom blagoslovu. Na ovaj način isključeno je svaka mogućnost Izraela za partikularističko odvajanje od drugih.¹⁹ Djelovanje Abrahama u židovstvu najbolje je sažeo Claus Westermann: „Djelovanje Božje, naviješteno u obećanju Abrahamu, ne ograničava se na Abrahama i njegove potomke, ono svoj cilj postiže tek u uključivanju svih naroda zemlje“.²⁰

2.2. Poimanje Abrahama u kršćanstvu

Po apostolu Pavlu kršćani su Abrahamovo potomstvo (Gal 3, 29). Oni participiraju na Abrahamovu blagoslovu (Post 12,3) i na savezu sklopljenom s njim (Post 15,18). Abraham je „otac svih nas“ (Rim 4,16). Evanđelje po Mateju donosi na početku Isusovo rodoslovlje prema kojemu se i Isus vidi kao „sin Abrahamov“ (Mt 1,1), tako da on potvrđuje prema Rim 15,8 obećanja koja su dana ocima, pri čemu se u to može ubrojiti i obećanje blagoslova dano Jišmaelu. Bog Isusa Krista uvijek je i Bog Abrahama, Sare i Izaka, Hagare i Jišmaela. Zato i muslimani pripadaju zajednici saveza s Bogom.

Dok su se Židovi za pripadnost svojoj vjeri ponosno pozivali na Abrahama i krvno srodstvo s njim, s druge strane u Nazaretu rodio se i rastao jedan Židov koji je težio k obraćenju Izraela i skorom dolasku kraljevstva Božjeg, a to je bio Isus iz Nazareta. Za Isusa neki tvrde da je on začetnik nove religije, kršćanstva, a drugi pak da je on marginalni Židov koji je težio k promjeni. I jedni i drugi se slažu da je on tesarov sin koji je želio obratiti Izrael, a ne osnovati neku novu religiju.²¹

¹⁹Usp. Isto, str. 48.-49.

²⁰Isto, str. 49.

²¹Usp. Karl-Josef Kuschel, *Spor oko Abrahama*. str. 101.

Isus u svom djelovanju težio je obnovi srca Izraelaca, htio ih je podučiti pravi smisao Zakona. U tom tvom nastojanju nikada nije zaniijekao Abrahama, štoviše on je s drugima dijelio vjeru u Boga Izraelova koji je za njega također bio Bog Abrahamov, Izakov i Jakovljevi.²² Iako Isus ispovijeda vjeru kao i Izraelci u Boga Abrahamova i kao Židov poštuje Zakon, on ipak taj Zakon stavlja u jedan širi kontekst, boreći se protiv bezdušnog legalizma, te se tako zamjera ortodoksnim Židovima. No prije nego su ga osudili i ubili Isus razočaran njihovom sljepoćom i tvrdokornim srcem izriče svojevrsnu provokaciju za „odabrane“ iz doma Izraelova. „Kažem vam: mnogi će doći s istoka i zapada i sjesti za stol s Abrahamom, Izakom i Jakovom; a sinovi kraljevstva bit će bačeni u krajnju tamu, gdje će biti jauk i škrgut zubi“ (Mt 8,11s). Ovdje Isus stavlja u pitanje povlaštenost Izabranog naroda nad drugim narodima. Istok i Zapad u ovom kontekstu predstavljaju poganske narode oko Izraela koji će prije ugledati praoca Abrahama i biti spašeni nego odabrani Izraelci²³

Prvi kršćani su sebe prepoznali i shvaćali kao djecu Abrahamovu, iako su krenuli drugim putem od onodobnog ortodoksnog židovstva koje je odbacilo njihova učitelja Isusa iz Nazareta. U svemu tome presudnu ulogu je odigrao apostol Pavao koji kao učeni Židov zna važnost Abrahamovu za cijeli Izrael. Zbog tog Pavao pomoću Abrahama opravdava vjeru u Isusa Krista i trudi se objasniti poveznicu između Abrahama i Isusa Krista.²⁴ Njegov trud uočavamo već u Poslanici Galaćanima gdje kaže: „O Abrahamu se veli: On povjerova Bogu i uračuna mu se u pravednost. Shvatite dakle: oni od vjere, to su sinovi Abrahamovi“ (Gal 3,6). Za Židove svi koji se nisu držali Zakona bili su pogani i za njih nije bilo spasa, međutim Pavao ovdje pravi zaokret kada nežidove naziva „Abrahamovim sinovima“.

Ovakva izjava za Židove je bila nečuvena, ali jako bitna za svjetsku povijest. Ovom izjavom napokon je dokinut stoljetni Zakon koji govori da je nemoguće biti potomak Abrahamov bez vršenja tog zakona. Pavao ovdje sve svodi na povjerenje u Boga; ako ljudi vjeruju da je Bog uskrisio Isusu od mrtvih onda vjeruju kao i Abraham i po toj vjeri stoje opravdani pred licem Božjim. Ključni moment u shvaćanju Abrahama i kršćanstva upravo se dogodio ovdje, naime Pavao objašnjava kako su kršćani Abrahamova djeca po duhu i da su kao takvi uključeni u povijest spasenja. Identitet kršćanstva je raspeti i uskrslu Isus Krist, ali se

²²Usp. Isto. str. 102.

²³Usp. Isto. str. 107.

²⁴ O povijesno-kritičkim pretpostavkama za proučavanje Abrahamova lika u Post 11-25, vidjeti: Marko Tomić, Abraham – praotac vjere – u biblijskim predajama, u: *Diacovensia* 12 (2004.), br. 1, 165-188. Za detaljnu kršćansku teološko-religijsku perspektivu promatranja Abrahamova lika i njegova značenja, mogu se konzultirati tekstovi vodećih hrvatskih bibličara posvećenih Abrahamu u *Bogoslovskoj smotri*, br. 3, 2006.

uz pomoć Abrahama može opravdati vjera u Isusa Krista pa čak i preko Tore. Pavao u svojoj odlučnosti da pokaže kako je moguće biti opravdan i bez podlaganja tradicijskom religioznom zakonu u Poslanici Rimljanima donosi odgovor na raspravu oko obrezanja. „Ta velimo: Vjera se Abrahamu uračuna u pravednost. A kako mu se uračuna? Već obrezanu ili još neobrezanu? Ne obrezanu, nego neobrezanu! I znak obrezanja primi kao pečat pravednosti koju je po vjeri zadobio još neobrezan, da bude ocem svih vjernika: neobrezanih – te im se uračuna pravednost – i ocem obrezanih, ne onih koji su samo obrezani, nego onih koji uz to idu stopama vjere još neobrezana oca našega Abrahama“ (Rim 4,9-12).

Židovi Abrahamovo obrezanje tumače kao vjernost Bogu, dok Pavao to drukčije tumači. Naime, on u tome što se Abraham nije dugo vremena obrezao vidi znak da Bogu nije važan halaški poredak, već je Bog Abrahama u tom stanju poganstva opravdao. Iz toga slijedi zaključak da obrezanje nije uvjet opravdanosti po vjeri, već njena naknadna potvrda. Kršćani po vjeri u Isusa Krista imaju udjela u Abrahamovom blagoslovu i po njemu su baštinici Božjeg saveza vjernosti izabranom narodu bez da se moraju obrezati.²⁵ Za Pavla Abraham više nije, kao dosad, u tradicionalnom židovstvu „otac prozelita“. Abraham je otac svih pogana, koji, ako u Krista vjeruju, pred Bogom stoje opravdani bez podlaganja Halaki.²⁶

2.3. Lik Abrahama u Islamu

Nitko nije mogao ni slutiti da će se uz Židove i kršćane još netko boriti za Abrahama kao vjerodostojnog svjedoka svoje vjere. Muslimani su odlučno uključili u tu borbu kome više pripada Abraham; oni žele dokazati da preko Abrahama njihova vjera ima smisla i da je on doista postojao u povijesti.²⁷ Njihovu potrebu da svoju vjeru povežu s praocem Abrahamom donosi njemački teolog Karl-Josef Kuschel u gore spomenutim knjigama. Kuschel ističe: „Dakle, Kur'an od početka prihvaća pripovijest o Abrahamu pod dvostrukim aspektom: priznavanjem Božjeg bogatstva i radikalno, tj. sumnjama i kušnjama provjereno, izdržano povjerenje u Boga.“²⁸

U dijelovima Sura vidimo kako se Abraham na razne načine bori protiv hramskih idola koje narod štuje i on ih želi upozoriti na bezvrijednost tih idola koje časte i kojima se klanjaju

²⁵Usp. Karl-Josef Kuschel, *Židovi-kršćani-muslimani. Podrijetlo i budućnost*, str. 641.-644.

²⁶Isto, str. 645.

²⁷Usp. Karl-Josef Kuschel, *Spor oko Abraham. Što Židove, kršćane i muslimane dijeli – a što ih ujedinjuje*, str. 167.

²⁸Karl- Josef Kuschel, *Židovi-kršćani-muslimani. Podrijetlo i budućnost*, str. 651.

nadajući se da će u njima probuditi svijet o jedinom i istinskom Stvoritelju svega – Bogu. U tome vidimo posebnost Abrahamova lika koji se otkriva u Kur'anu. Kada je kršćanstvo postalo službena religija Rimskog Carstva islam se probudio. To buđenje vidljivo je iz želje da preko Abrahama kojeg cijene i štiju dokažu svijetu da su oni jedina prava religija i da na taj način pobiju židovstvo i kršćanstvo koje se počelo širiti. Zanimljivo je vidjeti kako se zapravo sve tri navedene religije pozivaju na Abrahama s ciljem dokazivanja ispravnosti i valjanosti svog nauka.

Zanimljivo je da se u Kur'anu nalazi gotovo identični tekst kao u Post 18,12. Iako je sličan u sebi ipak ima neke sitne razlike, ali ona bit ostaje ista, a to je naglasak na Abrahamovo gostoprimstvo nepoznatoj trojici i burna reakcija Abrahamove žene Sare kada joj se navijesti da će roditi. Osim tog blagog uvoda vezano za Abrahama u Kur'anu dolazimo i do još dramatičnijih događaja. Tako nailazimo u Suri 37 na Abrahama koji se bori s politeističkim vjerskim praksama čija je funkcija aktualizirajuća i potpuno jasna kao i u slučaju Noe i Mojsija. Sura 37 dijeli se na 2 dijela koja naglašavaju Abrahamove čine.

U prvom dijelu prikazan je sukob između Abrahama i njegovog oca kao i ostalog naroda, a sve zbog praznovjerja. Naime Abraham želi sve privesti jednom Bogu, Stvoritelju svega, a njegovi sunarodnjaci uključujući i njegovog oca štiju razne idole i tako postavljaju zaprjeke do jednog Boga. Svoje nezadovoljstvo i ljutnju prema tome Abraham iskazuje tako što udara te figure idola kojima se oni klanjaju i želi osvijestiti svoj narod da se ostave astroloških praznovjerja i okrenu Bogu Stvoritelju. Ta borbenost koju Abraham iskazuje u ovom odlomku sure ključ je posebnosti njegovog lika u Kur'anu. Iako su se i Noa i Mojsije borili protiv politeističkih vjera Abraham toj borbi daje poseban dodir tj. u njemu se odražava povijesni prodor prema cilju, a to je da svi povjeruju u Stvoritelja. Nitko ne voli da se dira u njegovo božanstvo pa tako ni Abrahamov narod iako je on njima želi otvoriti oči do pravoga Boga oni su željeli ostati slijepi. I zbog svoje sljepoće smišljali su kako da lukavo namame Abrahama i unište ga vatrom. U ovoj Suri nema ništa dalje o tom događaju osim Abrahamove molitve Bogu u kojoj ga moli da mu pošalje „jednog pravednika“. Abrahamovo povjerenje u Boga poveznica je na drugi dio Sure u kojem se opet nalazi poveznica između Knjige Postanka 32 s opisom u Kur'anu. U Kur'anu nije na isti način ispričana priča kao u Postanku; naime u Kur'anu je sve prikazano kroz jedan Abrahamov san koji on sam tumači kao Božji poziv, dok Postanak priča o izravnom Božjem pozivu da Abraham žrtvuje svog sina. U ovom dijelu Sure ne spominje se ime dječaka, ali se spominje da su Abraham i njegov sin izdržali kušnju i da je žrtva sina zamijenjena drugom žrtvom. Iako je kuranska priča puno kraća nego ona u Postanku, u Kur'anu je više naglasak na pripovijest o blagoslovu i kušnji čiji je rezultat

nagrada za poslušnost u vjeri. U ovoj Suri vidjeli smo kako se govori o žrtvovanju sina, dok u sljedećoj tj. u Suri 19 imamo govor u sukobu unutar obitelji. Naime tu se dogodio sukob generacija otac-sin. Ovi navodi iz Sure o tome da je Abrahamov otac bio idolopoklonik mogu se naći i u židovskoj predaji. Naime Bog je morao spasiti Abrahama od idolopoklonstva svog oca i njegovih poslova.

Tako Kur'an navodi kako je važno osloboditi se naslijeđenih religioznih pogleda koji su lažni. Abraham kao dosljedan monoteist ne može ostati vjeran svome Bogu i svoj vjeri na drugi način osim da potpuno raskine sa svojim ocem kojeg naziva prijateljem i pomoćnikom sotone. Islamska vjera se utjelovljuje u liku Abrahama kao prastijene. To znači da se mora radikalno odbaciti svaki oblik štovanja ili veličanja nečeg zemaljskog ili nekog idola. U Kur'anu svaki čovjek i sve što postoji pred Bogom se spuštaju u svoj pravi status. Ovim se jasno izriče da nitko i ništa ne smije zauzimati Božje mjesto. Nakon ovih unutarnjih sukoba između oca i sina i rješavanja Božjeg mjesta ponovno se vraćamo na Abrahama i njegovo značenje za islam. U Suri 16 dolazi do vrhunca Abrahamovog lika u očima muslimana. Oni su uvjereni da se s Mojsije, Noom i Isusom nije moglo povezati kao s Abrahamom. Naime on je ponovno otkrio i uspostavio „Abrahamovu religiju“.

Sada kada smo riješili važnost Abrahamovu i njegovo postignuće u islamu moramo vidjeti tko još ima direktnu vezu s Abrahamom. Tu direktnu vezu nema nitko drugi doli njegov prvorođenac Jišmael, a to se potvrđuje i po Muhamedovom plemenu Kuraiši koji čuvaju u svetištu u Meki rodoslovno podrijetlo Abraham-Jišmael. Važnost Abrahama, ali i sina mu Jišmaela može se uočiti hodočašćenju u Meku kao znak sjećanja na Abrahama. Naime svake godine brojni muslimani hodočaste u Meku kako bi odali počast Abrahamu. Ondje kruže oko crnog kamena za koji se vjeruje da je posljednji komadić hrama kojeg su podigli Abraham i Jišmael. Postoji priča koja kaže kako je Abraham skladno živio sa svoja dva sina Jišmaelom i Izakom, ali zbog neslaganja njegove žene Sare sa Jišmaelovom majkom Hagarom koja je sluškinja u toj kući Abraham je odlučio odvesti Hagaru i Jišmaela na drugo mjesto. Prema priči njih troje se upute na put praćeni arkandjelom Gabrielom i dođu u dolinu Meke gdje Hagara sagradi dom od grana. Abraham ih je tu ostavio sa nešto namirnica i vode, a kada su to potrošili Hagara je krenula u potragu za vodom i 7 puta je trčala na uzvisinu as-Safā i al-Marwa. Kada nije pronašla vodu vratila se k svome sinu koji je strugao nogom pod iz kojeg je izvirala voda i tako im spasila život. Svaka osoba koja hodočasti zna ovu priču i u spomen na Hagaru i njeno trčanje 7 puta za vodom oni idu 7 puta između as-Safā i al-Marwa.²⁹

²⁹Usp. Karl- Josef Kuschel, *Židovi-kršćani-muslimani. Podrijetlo i budućnost*, str. 647.-663.

3. MOŽE LI LIK ABRAHAMA BITI MOST IZMEĐU TRIJU RELIGIJA?

U ovom trećem dijelu rada osvrnut ćemo se na lik Abrahama kao praoca triju monoteističkih religija koje se međusobno povezuju preko abrahamske ekumene. Govorit ćemo općenito o ekumenskoj svijesti i važnosti iste, kao i o tome kakva može i treba biti abrahamska ekumena odnosno kakva ne bi smjela biti. A svoj govor ćemo potkrijepiti kao i dosada pomoću hrvatskih izdanja Kuschelovih knjiga.

Stav učiteljstva Crkve u tom pogledu više je nego jasan: Koncil određuje odnos Crkve i nekršćana ne više konfrontacijski već *relacijsko-dijaloškim* modelom svrstavanja Crkve i svjetskih religija (LG 16): na prvom mjestu židovi, zatim muslimani, itd.; prisjetimo se također da Deklaracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama *Nostra aetate* sa dvije riječi: „*Cum aestimatione* – s poštovanjem“ izražava stav Crkve prema muslimanima (NA 3), dok u odnosu prema židovstvu koristi izraz: „*Spiritualiter coniunctus* – duhovno povezani“ (NA 4). Zbog porasta muslimana u svijetu, naročito u zapadnoeuropskim zemljama, ovaj koncilski stav prema islamskoj religiji iznimno je značajan i poticajan.

3.1. Ekumenska svijest u monoteističkim religijama

Da bi shvatili važnost govora o ekumeni i ekumenskoj svijesti prvo ćemo pojasniti što je to. Ekumena sama po sebi označava „cijelu naseljenu zemlju“. Ekumenska je svijest stoga razmišljanje o globalnoj isprepletenosti s drugim kulturama i religijama, u uzajamnoj odgovornosti unutar jedne svjetske zajednice. Tko misli ekumenski, misli dakle u univerzalnim povezanostima, misli čovječanski povijesno, čovječanski odgovorno. Tko misli ekumenski, tomu nije važna jedna religija, nacija ili religija, nego sudbina svih religija, budućnost čovječanstva kao cjeline.³⁰

Sada kad smo razjasnili što je to ekumenska svijest možemo se posvetiti važnosti iste u spajanju monoteističkih religija. Da bi shvatili zašto je ekumenska svijest među trima monoteističkim religijama jako važna moramo se vratiti unatrag, u povijest i njena zbivanja.

³⁰Karl-Josef Kuschel, *Spor oko Abraham. Što Židove, kršćane i muslimane dijeli – a što ih ujedinjuje*, str. 212.

Stotinjak godina nakon smrti Muhameda ove tri religije su se nalazile u samoizolaciji ili su djelovali agresivno protiv drugih kako bi se njihova religija nametnula. Najlošije u tim nadmetanjima su prošli židovi zbog svoje malobrojnosti u usporedbi s muslimanima i kršćanima. S druge pak strane muslimani i kršćani su imali jako velike međusobne sukobe i vojne pothvate s ciljem zauzimanje što većeg teritorija i širenjem svoje vjeroispovijesti. Međutim, vojni pothvati i sukobi koji su se odvijali u tim ratovima imali su pogubnu sliku islamske vjeroispovijesti na Zapadu. Mnogi ljudi su islam doživjeli kao nasilnu religiju koja sve postiže preko „svetih ratova“ i slijedi jednog čovjeka koji je željan moći i osvajanja; kako su je doživjeli tad doživljavaju ih i sad. Zbog činjenice da je islam radikalna religija koja propovijeda nasilje već tada su postojali ljudi koji su govorili kako je potrebno živjeti u međusobnom poštivanju i očuvanju svoje vjeroispovijesti.

Jedan takav zagovornik bio je kardinal Nikola Kuzanski, on je naglašavao kako je potrebno zauzimanje za mir u vjeri. Također je naglašavao kako je moguće da vjera pomiri narode svijeta, a da se pritom nitko ne odrekne vlastite vjeroispovijesti. Nažalost nitko nije shvatio važnost „abrahamske ekumene“ na koju je on ciljao s obzirom na to da je Abraham dodirna točka ovih religija. Ova ekumenska svijest nije zaživjela u doba kardinala Nikole, već su se muslimani i kršćani od međusobnih ratovanja okrenuli i zauzimanju teritorija kako bi na taj način osigurali što veći broj svojih sljedbenika. Islam se dosta proširio za vrijeme Osmanskog Carstva, ali je s opadanjem moći Carstva opadalo i njihovo nasilno pokršćavanje nevjernika i zauzimanje teritorija. S druge pak strane kršćanstvo se širilo preko kolonija; posebnu ulogu u tom širenju odigrala je kolonija Velike Britanije kada je zauzela prostor od Južne Afrike preko Indije i Šri Lanke do Australije i Kanade.³¹

Da bi ekumenska svijest bila moguća u praksi, a ne samo u teoriji potrebno je reagirati na svjetske nemire iza kojih, osim političkih i ekonomskih, često stoje u pozadini i religijski razlozi. Razlog ovih nemira su religijski fanatici koji umjesto ekumenskog razumijevanja i zajedničkog djelovanja za miran suživot prakticiraju i potiču nasilje među vjernicima.

Zbog tragičnih posljedica fanatizma važno je da predstavnici religija shvate potrebu za kulturom tolerancije prožetom životom u istini. Oni bi prvi trebali osuditi svaku mržnju i neprijateljstvo prema drugim vjernicima, bilo da je mržnja upućena riječima ili djelima trebaju je oštro osuditi i pokazati da to nije ispravan životni, a ni vjerski put za nijednu religiju. Kako bi se stvari popravile i kako bi normalan život bio moguć na zajedničkim

³¹Usp. Isto, str. 212.-215.

prostorima gdje se isprepleću i dodiruju ove tri monoteističke religije, ali ne samo one nego i ostale potrebno je raditi na buđenju i tumačenju prave ekumenske svijesti. Zdrava ekumenska svijest pretpostavlja da su svi pripadnici svjesni potrebe međusobne prihvaćenost kao uvjeta za normalan suživot s drugim kulturama i religijama.³²

Kako bi to trebalo izgledati najbolje je prikazano u sljedećoj izjavi: „Svaki čovjek – bez obzira na dob, spol, rasu, boju kože, tjelesnu i duhovnu sposobnost, jezik, religiju, politički nazor, nacionalno ili socijalno podrijetlo – posjeduje neotuđivo i nedodirljivo dostojanstvo... Svaki narod mora drugome, svaka rasa treba drugoj, svaka religija treba drugoj doći u susret s tolerancijom, respektom i dubokim poštovanjem. Manjine – bile one rasne, etničke ili religiozne vrste – trebaju našu zaštitu i poticaj“. ³³ Da bi se ostvario ovakva odnos kojem svi trebamo težiti moramo se svi potruditi isključiti sebe i svoju religiju od bilo kakvog nametanja drugima. Ne smijemo uzimati svoje vjeru kao onu koja je najispravnija i koja jedina ima „direktnu ulaznicu u raj“. Važno je ostati prizeman i voljeti svoje, a poštovati tuđe; potrebno je naći zajednički put istine preko koje svi imaju mogućnost konačnog spasenja što je i krajnji cilj svih vjernika bili oni Židovi, muslimani ili pak kršćani.

3.2. Pozitivan vid „abrahamske ekumene“

Vidjeli smo da se Kuschel u svojim knjigama zalaže za *biblijski* utemeljenu teologiju religija, u interesu određenja odnosa između takozvanih „abrahamovskih religija“: židovstva, kršćanstva i islama. U svojim knjigama ponudio je svoj pogled i shvaćanje „abrahamske ekumene“. Na početku je odmah naglasio da on ne shvaća pojama „abrahamske ekumene“ kao neku čarobnu riječ koja će riješiti sve razlike koje se nalaze između ovih triju religija. Naprotiv, to znači da treba pričati o tim razlikama koje uzorkuju toliko nesklada i nemira, ali na pomirljiviji način. Taj pomirljiviji način bio bi razgovor bez prednosti pred bilo kim; znači razgovor u duhu obzira i poštivanja različitosti koje nas okružuju, različitosti naše braće i sestara u shvaćanju vjere i u putevima ostvarenja te vjere.³⁴

Iz ovoga proizlazi da je ovo pozitivan pojama koji znači: „Židovi, koji se u svom konkretnom životu upravljaju prema Mojsiju, svom učitelju; kršćani, koji se u svom

³²Usp. Isto.

³³Isto.

³⁴Usp. Karl – Josef Kuschel, *Židovi-kršćani-muslimani. Podrijetlo i budućnost*, str. 697.-698.

konkretnom životu orijentiraju prema Isusu, njihovom Kristu; muslimani, koji svoj život konkretno upravljaju prema poruci svoga Proroka, zabilježenoj u Kur'anu, prepoznaju svoju vlastitu međusobnu povezanost, poštovanje pred drugim i odgovornost za drugog zato što ozbiljno uzimaju svoje zajedničko povijesno podrijetlo: Abrahama, Hagaru, Saru, Jišmaela i Izaka, praroditelje svoje vjere. Tko misli ekumenski u duhu praotaca i pramajki, prestaje misliti samo na dobro sinagoge, crkve ili ummeta. Njemu nije svejedno kako stoji sudbinom druge braće i sestara. Taj prakticira pravo bratstvo/sestrinstvo u najboljem smislu riječi: uza sve respektiranje svačije samostalnosti ipak svijest zajedničke pripadnosti, odgovornosti i brige za drugoga i solidarnosti s njime³⁵.

Iz ovog navedenog teksta vidljivo je kako nije nemoguće da ove tri religije supostoje i međusobno žive; ne da nije nemoguće nego se ovdje navode i konkretni primjeri kako da se iz nemogućeg dogodi moguće pa da napokon zavlada mir među Abrahamovom djecom. Naglasak je naravno na Abrahamu kao točki susreta ovih religija na kojeg se ponosno pozivaju Židovi, muslimani i kršćani. Preko njega mogu sebi osvijestiti svoje zajedničko podrijetlo i preko njega svoje postojanje objasniti preko Abrahamova blagoslova za sve narode.³⁶ Ako uzmemo u obzir Hebrejsku Bibliju i njeno tumačenje Abrahamova blagoslova, onda se taj blagoslov odnosi na sve narode, a ne samo na Izraelce. Samo je pri tom jako važno uočiti da Bog želi drugim narodima dati blagoslov, ali preko Abrahama što znači da oni koji njega priznaju bit će od Boga blagoslovljeni, a oni koji ga proklinju bit će od Boga odbačeni i prokleti. Ovakav univerzalni doživljaj Abrahamovog blagoslova prihvatili su muslimani i kršćani kao i Židovi. Naime, kršćani u svojoj vjeri i svjedočanstvu Isusa Krista za kojeg piše u Novom zavjetu da je „sin Abrahamov“, a muslimani u uvjerenju da je njihov oblik štovanja Boga zapravo „Abrahamova religija“. Iz ovog univerzalizma slijedi da je vjera u objavljenog Boga u Kur'anu i u Isusu Kristu omogućila brojnim narodima da postanu Abrahamova djeca na duhovan način; preko tog načina kršćani i muslimani su pomogli da se Abrahamov blagoslov proširi na univerzalne dimenzije; da ne bude više shvaćen kao ekskluzivističko pravo Židova.³⁷

Sada kad smo objasnili izraz „abrahamske ekumene“ i pokazali kako se ona shvaća na univerzalan način u daljnjem tekstu prikazat ćemo ukratko i kako svaka od ovih triju religija vidi „abrahamsku ekumenu“ iz vlastite perspektive.

³⁵Isto, str. 698.

³⁶Usp. Isto, str. 698.-699.

³⁷Usp. Isto. 706.-707.

Za početak ćemo krenuti od Židova i njihove perspektive. U židovskoj tradiciji stalno je bilo prisutno prisjećanje na univerzalni Božji blagoslov koji je Bog udijelio svim narodima preko svoga sluge Abrahama. Povjesničari židovskog podrijetla već su prije ukazivali na Abrahama kao pra-sliku preko koje će ljudi moći spoznavati Boga. Abraham u svom liku omogućuje Židovima da ostanu usmjereni na sebe, ali da u isti tren mogu biti otvoreni univerzalistički prema drugim ljudima. To bi značilo da se kršćani i muslimani mogu smatrati „djecom Abrahamovom“, a da pri tom shvaćanju Izrael i dalje ima svoje puno pravo na vezu između sebe kao djece i Abrahama kao njihovog oca, uključujući i Savez koji daje njima u posjet obećanu zemlju.³⁸

Židovski teolog David Flusser istaknuo je ovdje odlučnu točku: u židovstvu se egzistencija kršćanstva (i islama) može shvatiti kao ispunjenje Božjeg obećanja Abrahamu da će ga učiniti ocem mnogih naroda... Još više: Židovi mogu kršćane (i muslimane) gledati kao bogobojazne, poganske potomke Noine koju su se odrekli poganstva i spašavaju se ako se ponašaju moralno.³⁹ Ovakvo shvaćanje kršćanstva i islama u očima židovskih mislioca i teologa u povijesti, ali i sada odašilje pozitivan signal u ekumenskom svijetu.

Sad kad smo ukratko donijeli uvid u „abrahamsku ekumenu“ iz židovske perspektive krenut ćemo dalje i zaustaviti se na kršćanskom pogledu. Kršćani su cijelo vrijeme zapravo priznavali da je Abraham prisutan i u drugoj svojoj djeci na što su snažno kroz stoljeća stavljali naglasak. Nakon što je Židovstvo razbaštinjeno, kršćani su za sebe uzeli ekskluzivno pravo da se smatraju Abrahamovom djecom. Njihov veliki problem bio je u tome što nikad nisu htjeli dijeliti svoje sinovstvo s muslimanima. Muslimanska vjera bila je shvaćena kao heretična; smatralo se da oni vjeruju u nekakvu karikaturu Boga i da je njihova vjera protukršćanska. Iako su kršćani nakon Drugog vatikanskog sabora napredovali jako u svom odnosu i mišljenju prema nekršćanima i dalje su bili posebno zbunjeni oko poimanja islama. Iako su prema islamu bili zbunjeni, Židove su stavili u kontekst svih nevjernika tj. nekršćana što je izazvalo novu konfuziju jer po tom ispada da je Izrael sveden na istu razinu kao i hinduisti, budisti i ostale nekršćanske religije.

Stoga se u enciklici *Nostra Aetate* (u daljnjem tekstu NA) u broju 4. govori o važnoj vezi između Crkve i Izraela. U toj vezi se pozivaju na teologiju apostola Pavla koji ističe kako unatoč odbijanju Evanđelja Židovi i dalje pripadaju Bogu koji ih ljubi radi njihovih praotaca.

³⁸Usp. Karl – Josef Kuschel, *Spor oko Abraham. Što Židove, kršćane i muslimane dijeli – a što ih ujedinjuje*, str. 253.-255.

³⁹Isto, str. 255.

Putem NA crkveno učiteljstvo je postavilo temelje za provedbu abrahamske ekumene u kršćanskoj teologiji sa Židovima. Od velikog značaja za ekumenu općenito, a posebno za provedbu abrahamske ekumene važan je 3. broj u NA koji tumači kakav odnos kršćani trebaju imati s muslimanima unatoč brojim ratovima i nepravdama koji su stoljećima prisutni među njima. Zbog njihove ne tako slavne međusobne povijesti Sveti Sabor poziva na međusobno razumijevanje, na zajedništvo u borbi za socijalnu pravdu, slobodu i mir među svim ljudima.⁴⁰

I za kraj ovog poglavlja kratko ćemo dodirnuti islamsku perspektivu abrahamske ekumene. Kao što su i prethodno spomenute dvije religije težile kroz povijest zauzeti prvenstvo vjere, tako je i islam težio stoljećima zauzeti svoje prvo mjesto nad Židovima i kršćanima. Iako poznajemo burnu prošlost islama i njihov način pokrštavanja, ne smijemo se orijentirati samo na to, već moramo pronaći one pozitivne stran, a bilo ih je. Tako dolazimo do unutarnjeg pluraliteta suvremenog islama. Kako u drugim religijama tako i u islamu postoje oni koji su se zalagali za ravnopravnost i suživot sa Židovima i kršćanima; pri tom su se pozivali na Kur'an koji u sebi potvrđuje pluralnost religija i kojim sam ima stalni dijalog s nemuslimanima. U takvom pogledu i shvaćanju Kur'ana muslimanski teolozi mogu govoriti o abrahamskoj ekumeni. Tako jedna od muslimanskih teologinja Riffat Hassan svjedoči da svatko tko čita Kur'an može uočiti univerzalnost islama u svojim idealima. S njom se slažu i drugi muslimanski teolozi kada kažu da muslimani mogu biti u kooperativi sa Židovima i kršćanima. Nadalje, muslimanski teolozi u svojim knjigama donose kakvi bi sve muslimani trebali biti u odnosu na druge religije.⁴¹ Muslimani se potiču na život u dobroti sa Židovima i kršćanima i da ovima omogućuju častiti i klanjati se Bogu u slobodi i na svoj način. Treba štiti njihova molitvena i vjerska mjesta u islamskoj državi, jamče im se ista prava kao i za muslimane, oni trebaju da budu jednakopravni građani takve države. Za islam su obvezujuće dužnosti muslimana prema kršćanima i Židovima; on će u ovom kao i u drugom životu za ovo odgovarati Bogu.⁴²

⁴⁰Usp. Isto, str. 256.-260.

⁴¹Usp. Karl – Josef Kuschel, *Spor oko Abraham. Što Židove, kršćane i muslimane dijeli – a što ih ujedinjuje*, str. 266.-268.

⁴²Isto, str. 268.

3.3. Negativni vid „abrahamske ekumene“

Nakon što smo u prethodnom poglavlju odgovorili kakav je to pozitivan vid abrahamske ekumena, u ovom poglavlju osvrnuti ćemo se i na nedostatke, tj. na negativan vid takve ekumene.

Govor o „abrahamskoj ekumeni“ ne smije ni prikrivati niti nivelirati strukturalne teološke razlike kako u unutarnjem odnosu triju religija međusobno tako i u njihovu odnosu prema vani. U bitnim teološkim kao i antropološkim pitanjima su Židovi, kršćani i muslimani tako međusobno udaljeni, da ne može biti govora o nekom jedinstvu i ispovijedanju, praksi ili strukturi zajednice i pod zemaljskim uvjetima nikada vjerojatno neće ni biti.⁴³

Kako smo se prije osvrnuli na to kako Židovi, kršćani i muslimani doživljavaju abrahamsku ekumenu, tako ćemo se ovdje osvrnuti na ulogu kakvu Abraham ima u pojedinoj religiji i što ne smiju učiniti. Abraham nikako ne smije biti zamjena Mojsiju, jer je Mojsije u Tori nadopunio ono što je Abraham u povijesti započeo. Tora sa Sinaja koju je dobio Mojsije od Boga pokazuje kako će ljudi urediti svoj život pred Bogom. Bog je na brdu Sinaj Mojsiju dao upute pismene i usmene, preko tih uputa vjernici su pozvani na dublje učenje, a preko učenja i upoznavanje volje Božje. Zbog navedenih važnosti židovski narod bez Sinajske strukture neće moći ostvariti Abrahamovu vjeru.⁴⁴

Kršćani se također smatraju Abrahamovom djecom, ali ne po tijelu, već po duhu. Ipak koliko god je važan Abraham u povijesti kršćanstva i njegovo sinovstvo na koje se pozivaju kršćani; ne ovisno je li to sinovstvo duhovno ili tjelesno, ne smije se takvo sinovstvo suprotstaviti sinovstvu Isusa Krista. Iako Pavao naglašava kako je dovoljna Abrahamova vjera, kako je ona opravdavajuća; on ne ostavlja prostora za sumnju u to da samo vjera u uskrslog Gospodina Isusa Krista kršćane čini Abrahamovom djecom.

Abrahamovo sinovstvo nije samo prisutno kod Židova i kršćana, već i kod muslimana. Muhamed ne traži kao apostol Pavao samo duhovno sinovstvo s Abrahamom na koje će se pozvati, već ga želi potvrditi i tjelesno preko Abrahamovog sina Jišmaela. On za islam tvrdi da je to Abrahamovska religija jer kao hanif Abraham u sebi sadrži čitav islam. Iako Kur'an ne sadrži ništa novo osim Abrahamovske religije, on je potreban kako bi se Abrahamova

⁴³Isto, str. 239.

⁴⁴Usp. Isto, str. 240.-241.

religija konkretizirala u novu zajednicu.⁴⁵ Ono do čega je jednom muslimanu stalo u životu ne pokazuje samo Abraham, to pokazuje cijela daljnja povijest objava koja jednako obuhvaća Mojsija i Isusa, i koja u Proroku Muhamedu i po njemu posredovanom Kur'anu dostiže svoj vrhunac.⁴⁶

Kuschel je svjestan da lik Abrahama ne samo povezuje nego i međusobno dijeli tri velike monoteističke religije. Svaka od njih ima svoje vlastito tumačenje lika Abrahama koje je u službi potvrde vlastitoga religijskog identiteta. U tom smislu, svaka od tri religije na svoj način tvrdi da je Abraham pra-židov, pra-kršćanin i pra-musliman.⁴⁷ Naime, u židovstvu je Abraham praotac izabranog izraelskog naroda, nositelj obećanja blagoslova i saveza, uzor pobožnog pravednika. U kršćanstvu je Abraham onaj koji upućuje na Krista (Iv 8,52), personifikacija vjerničkog povjerenja u Boga, pa Pavao u njemu vidi potvrdu za nauk o opravdanju po vjeri. On je također, prema biblijskom svjedočanstvu, domaćin koji pokazuje gostoprimstvo trojici muškaraca (Post 18), a taj će se prizor kasnije u umjetnosti koristiti također kao simbol nauka o trojedinom Bogu. U islamu Ibrahim se vidi kao „hanif“, istinski štovatelj jednoga Boga koji se bezuvjetno podvrgnuo Božjoj volji.

Dakle, možemo zaključiti da se ne radi o potpuno tri različite slike Abrahama, ali ipak svaka religijska tradicija tumači lik i ulogu Abrahama na svoj način. U svemu tome ključno pitanje glasi: može li Abraham biti teološki most između triju monoteizama?

Klasično tradicionalno samorazumijevanje triju religijskih tradicija nije bilo sklono tumačenju lika Abrahama kao onoga koji nas međusobno povezuje. Primjerice, Hans Zirker vraća pozornost na činjenicu da islamska teologija ne vidi islam kao neku zasebnu povijesnu religiju, nego je islam zapravo izvorna, nepatvorena religija koja je ustanovljena sa činom Božjeg stvaranja. Odatle slijedi da islam ne potječe od Abrahama, nego njemu prethodi. Stoga muslimani sebe ne vide kao baštinike Abrahama i Jišmaela. Povratno pozivanje na lik Abrahama tipološke je, a ne genetske naravi. Abraham se vidi kao prauzor ili prototip muslimana.⁴⁸

Međutim, Kuschel uvjerljivo pokazuje religijsko-povijesnu činjenicu *prisvajanja* Abrahama za vlastitu religiju: judaiziranje (halahiziranje) Abrahama u židovstvu,

⁴⁵Usp. Isto. str. 241.-244.

⁴⁶Isto. str. 244.

⁴⁷ Usp. *Spor oko Abrahama*, 28-206.

⁴⁸ Usp. *Spor oko Abrahama*, 209.

pocrkvenjenje Abrahama u kršćanstvu, kao i muslimiziranje Abrahama u islamu.⁴⁹ Kuschel stoga u svom istraživanju inzistira na činjenici da Abraham ostaje stalna kritička ličnost, stalna pra-slika vjere za sve tri vjerske zajednice (Sinagoga, Crkva i Umma). Tko danas želi ekumenski govoriti o Abrahamu, mora biti „spreman kritički pristupiti izvornim tekstovima o Abrahamu, progledati sužavanja i otkriti Abrahama *u svim njegovim dimenzijama*. Bez priznanja normativnosti izvornih abrahamovskih predaja u Knjizi postanka (...) ne može biti nikakve kritičke re-lekture izraslih abrahamskih tradicija“.⁵⁰

Iz tekstove Knjige postanka o Abrahamu, smatra on, jasno prosijava iskonska Abrahamova stranost: Abraham nije bio Izraelac nego čovjek iz Mezopotamije koji se uselio u Kanaan; njemu je bio nepoznat Jahve kao Bog Izraela; on nije poznavao hramski kult za svoga Boga i sl. Kuschel osobito ističe miroljubivo temeljno raspoloženje Knjige postanka, odnosnu vjeru u Boga bez nesnošljivosti, što dolazi do izražaja u dvije ključne scene: Abrahamov susret s kraljem Abimelekom (usp. Post 20,1-18) kao i s jeruzalemskim svećenikom-kraljem Melkisedekom (usp. Post 14, 18-29) tako da se može zaključiti da u cijeloj povijesti patrijarha nema nikakva traga isključivosti prema drugim religijama.⁵¹ Na temelju toga, Kuschel razvija '*teologiju trijaloga*' koja respektira drugoga i koja vlastiti religijski identitet živi u relaciji i priznanju drukčijosti religijskoga drugoga.⁵²

⁴⁹ Usp. *Isto*, 207-209.

⁵⁰ Usp. *Isto*, 247.

⁵¹ Usp. *Isto*, 39-41; 273-274; 277-281.

⁵² Usp. *Židovi, kršćani, muslimani*, 29-39. „Kršćanstvo se više ne može potvrđivati protiv nego samo s drugim religijam i svoju vjerodostojnost zadržava samo ako u duhu ljubavi ljude učini ljudskijima.“ (*Od sporenja k natjecanju religija*, 307.)

ZAKLJUČAK

Sve više postajemo svjedoci činjenice da je u naše vrijeme sve veća potreba za međureligijskim dijalogom između tri velike monoteističke religije: kršćanstva, židovstva i islama. Cilj dijaloga bi trebao biti da što više otkrijemo ono što nas povezuje i što nam je zajedničko, ali ne prešućujući sve ono što razdvaja velike religije tako da bi bolje mogli uvidjeti koje su to točke razilaženja i moguće suradnje. Dijalog među religijama može se razviti na raznim područjima kao što su politika, kultura, filozofija ili na nekom humanitarnom području.⁵³

Lik Abrahama ostavio je neizbrisivi trag u u trima monoteističkim religijama svojim potpunim povjerenjem Božjoj providnosti i poslušnosti bez obzira na sve kušnje. Abraham svim monoteističkim sljedbenicima može poslužiti kao pravi primjer vjere u svim nedaćama i kušnjama na koje oni nailaze tijekom cijeloga života.

Možemo zaključiti kako je za sve tri religije od velike važnosti način života pojedinca koji će usmjeravati prema Bogu, ljude buditi na pravu vjeru i njeno istinsko prakticiranje što je od velike važnosti današnjem svijetu koji vapi za uzorima prave vjere.

Abraham kao uzor pravog vjernika od velike pomoći je i u međureligijskom dijalogu jer živeći svoju vjeru ne osuđuje druge. Usmjeren na svoj odnos prema svome Bogu ne isključuje druge u njihovom odnosu, nego poziva na vjeru u kojoj je pojedinac rođen, poziva na dosljedno izvršavanje svoga poslanja u današnjem svijetu.

⁵³Usp. Nikola Mate Roščić, *Isus Krist u Islamu*, Denona, Zagreb, 2012., str. 84.

LITERATURA

- DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993.
- GNILKA, JOACHIM, *Biblija i Kuran. Što ih povezuje, što ih razdvaja*, KS, Zagreb, 2007.
- KOVAČ, TOMISLAV, *Međureligijski dijalog*, (5.7.2007.)
<https://www.matica.hr/vijenac/348/meureligijski-dijalog-5822/> (12. 8. 2020.)
- KUSCHEL, KARL- JOSEF, *Židovi-kršćani-muslimani. Podrijetlo i budućnost*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2011.,
- KUSCHEL, KARL- JOSEF., *Spor oko Abrahama. Što Židove, kršćane i muslimane dijeli – a što ih ujedinjuje*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2000.
- LEON-DUFOUR, XAVIER, *Rječnik biblijske teologije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988.
- MIŠIĆ, ANTO, *Međureligijski dijalog – prinos općoj kulturi dijaloga*, *Obnovljeni život*, 57 (2002.)<https://hrcak.srce.hr/1305>
- REBIĆ, ADALBERT, *Abraham – praotac vjere: u kršćanstvu, židovstvu i islamu*, u: *Bogoslovska smotra*, 3 (2003.), 513-529.
- ROŠČIĆ, NIKOLA MATE, *Isus Krist u Islamu*, Denona, Zagreb, 2012.
- SAMIR KHALIL, Samir, *Islam na zapadu*, Veritas, Zagreb, 2015.
- TOMIĆ, MARKO, *Abraham – praotac vjere – u biblijskim predajama*, u: *Diacovensia* 12 (2004.), br. 1, 165-188.